

Mirzə Kazimbəy və qadın hüquqları

XIX əsrdə Azərbaycan ictimai-fəlsəfi fikrində dərin iz qoymuş Mirzə Kazimbəy qadın hüquqlarının alovlu müdafiəçisi idi. Fəlsəfə üzrə elmlər doktoru Lalə Mövsüмова yazır: “M.Kazimbəy Bab təlimində aşağıdakı mühüm müddəaların olduğunu qeyd edirdi.

1. Allah haqqında;
2. Təbiətdə hər şeyin paklığı haqqında;
3. Qadınların bərabərhüquqlu olmaları və azadlıqları barədə.

M.Kazimbəy qeyd edir ki, bəzi hərəkatının rəhbərləri yalnız dində deyil, həm də siyasət və dövlətçilik sahəsində islahatların həyata keçirilməsinə can atırdılar. Babilərin siyasi proqramlarının əsas müddəaları olaraq, tədqiqatçı bu maddələri qeyd edir: “Hökumətin özbaşınalığına son qoyulması; dəbdəbənin həm saraydan, həm də saray əyanlarının həyatından ləğv olunması; nazirlərin, qubernatorların və ümumiyyətlə, məmurların azğınlığının qarşısının alınması; məvacibdən tükünün (faiz) dəyişdirilməsi; hakimlərin ədalətli olması; üləmələrin öz mənfəətlərini güdməmələri və qanunların dəqiq icrası. Bütün bu suallar çoxdan xalq arasında dildən-dilə gəzirdi, İran və Aderbidcanın da hər nöqtəsində narazılıq artırdı. Lakin xalqın hiddət oxlarının yönəldiyi məqsədlər o qədər möhkəm idi ki, bu oxlar elə onların üstündə sınırdı, onların qırıntıları isə yeni tiranlıq üçün təzə silahlara çevrilirdi”.

Babilər hərəkatından bəhs edən M.Kazimbəy onun sosial tərkibinin müxtəlif olduğunu qeyd edir. Buna baxmayaraq, tədqiqatçı vurğulayır ki, babilərin mübarizə apardığı ideyanın əsas xüsusiyyəti azadlıqdır, insan hüquqlarının dərk edilməsidir. Mirzə Kazimbəy etik, sosial və siyasi planda şüurlu azadlığı insanın zəruri tələbatı hesab edir. Despotizmin və zülmün, fanatizmin və cəhəlin aradan qaldırılmasının şüurlu azadlığın və insani münasibətlərin təntənəsinin təmin edilməsi üçün çıxış yolunu maariflənmədə və təhsildə görür. İslahatlar isə, ona görə yalnız qan tökülməsinə gətirib çıxarır”.

L.Mövsumovanın fikrincə, babilərin despotizmə qarşı yönəlmiş mübarizəni xarakterizə edən M.Kazimbəy babilər hərəkatının geniş vüsət aldığını və qiyamçıların sırasında qadınların da iştirak etdiyini dəfələrlə qeyd edir. Bu da maraqlıdır ki, babilər hərəkatı İranın daha müərəqqi, azadlıqsevər hissəsi olan Şimali Azərbaycanı əhatə etmişdi. İranda yaşayan azərbaycanlılar həmişə ölkədə baş vermiş inqilabi-demokratik və azadlıq hərəkatlarının bayraqdamları olmuşlar.

Artıq qeyd eldiyimiz kimi, bu tədqiqatda azadlıq ideyasına müstəsna yer ayrılıb. Mirzə Kazimbəyin fikrincə, insan yalnız şüurlu deyil, həm də təbiətdən azadlıq seven bir varlıqdır. O, mənəvi seçimində azaddır və öz hərəketlərinə görə məsuliyyət daşıyır.

Mirzə Kazimbəy Şərq qadınının azad olmasına, qadının xalq hərəkatında aparıcı roluna xüsusi əhəmiyyət verir. O, qadınların cəmiyyətin bərabərhüquqlu vətəndaşları olmaları haqqındakı dini əhəmləri ciddi-cəhdə və əsaslı surətdə rədd edir.

M.Kazimbəyin qadın problemlərinə həsr olunmuş xüsusi tədqiqatı yoxdur. Onun bu problemə bağlı fikirləri, qismən də olsa, bəzi əsərlərində əks olunmuşdur. “Bab və babilər”, “Uyğurlar haqqında tədqiqat” əsərlərində, kişilərdən heç də geri

qalmayan Kürretül-Ayna və Uluz kimi qadınların qəhrəmanlıqları təsvir edilmişdir. Babilik hərəkatında Kürretül-Ayna, yeni “Gözün nuru” və ya “pak” Tahirə, Şərq qadınının hüquq və azadlığı uğrunda mübarizə aparır. Aşkarcasına onun qorxmazlığına məftun olan M.Kazimbəy yazır: “Təbiət qadına qətiyyət, həyat isə özünü təsdiq etmək bəxş edərsə, onda möcüzə gözəl! Qərbdə qadın üçün meydan genişdir, ancaq Asiyada, islamın mövcud olduğu ölkələrdə, bu, sual altındadır.

Düşünürsən ki, ən ağıllı qadın belə burada nə edə bilər? Bu fikirlər onu necə ilhamlandırır, onda necə fədakarlıq hissi oyadır... Yox, fədakarlığına görə qadın həmişə və hər yerdə birinci plandadır... Demək istəyirəm ki, azadlıq ideyası onda nə qədər əzmli, sarsılmaz bir ruh, nə qədər möhkəm iradə vardır! Nə öyüdlər, nə hədələr, nə yaxınların göz yaşları, nə düşmənlərin nifrəti, heç nə onun qarşısını ala bilmir. Beləliklə, Qəzvinde iki partiya yaranır: biri yaşlı konservativ fikirli insanların zəhmli təsiri altında əvvəlkindən daha artıq islamın mövhumatına əsaslananlar, o biriləri “Gözün nuruna” aludə olaraq, yeni təlimi müdafiə edənlər... Necə ola bilər ki, qadın və ya qız - bu incə varlıq, İranda, Qəzvin kimi ruhanilərin çox nüfuzlu olduğu şəhərdə, harada ki, üləmələrin öz saylarına və nüfuzlarına görə həm hakimiyyətin, həm də xalqın diqqətlərinə yönəldikləri bir məkanda - axı burada qadın bu təzliklə dönüklərin güclü partiyasını necə təşkil edə bilmişdir?..

Görünməmiş nümunədir!.. O, oda və qılınca qarşı gedə bilərdi: hər bir yerdə ona yol verməli idi, hər bir məkanda onun üçün yol açıq olmalı idi. Daha sonra o, böyük bir vurğunluq və məhəbbətlə Kürretül-Aynanın çıxarışını təsvir edir: “O, üzündəki örtüyü şəriətdə və xalq mövhumatında həkk edilməsi isməti və həyanı təhqir etmək üçün açmırdı; öz baxışları ilə nitqinin təsir gücünü yüksəltməyə çalışırdı. Bu çıxış uzun müddət azadlığı buxovda, gözəlliyi əbədlər arasında saxlayan köhnə prinsiplərə qarşı çıxırdı və əlbəttə ki, burada güclü təsir gücü zəruri idi; kim gözəl qadın tərəfindən deyilmiş sözün güclü və cazibəsi ilə tanış deyil! Belə ki, “Gözün nuru” öz sözü və əməli ilə ədəbsizliyi və qadın ismətinin pozulmasını deyil, başqa bir məziyyəti-azadlığı şüurlu şəkildə təlqin edirdi”.

M.Kazimbəy bu görüşdə iştirak etmiş insanların sözlərinə əsaslanaraq, “Gözün nuru”nun bu nitqində babilərə aşağıdakıları söylədiyini qeyd edir: “Siz Babın hökmrənliyinin bərqərar edilməsinə qədər şəriətin qanunlarından azadsınız. Hələ ki, Allah tərəfindən siz vicdanınıza həkk edilən qanunlara əməl edin; yaxşı işlərlə məşğul olun, şərddən qaçın, qardaşlıqlar yaradın; hər şeyi öz aranızda qardaşcasına bölün”. O, fərəhlə gənc qadının çıxışının onun sözlərinə görə uzun müddət azadlığı buxovda, gözəlliyi əbədi pərdə arxasında saxlayan əzəli prinsiplərə qarşı yönəldiyini qeyd edir. Belə ki, “Gözün nuru” sözü və əməli ilə ədalətsizliyi və qadın ismətinin pozulmasını təqdir etmədi, o şüurlu və

məqsədyönlü şəkildə azadlığa çağırırdı. Gözəllik, ağıl, ruhən bəlağətli və cazibədarlığın gücü, fikirlərindəki cəsarət hər gün dəstə-dəstə insanı onun çıxışlarını dinləməyə cəlb edirdi.

Qəzvinde günü-gündən Kürretül-Aynanın tərəfdarlarının sayı artırdı. Bu şəhərin nümayişkəranə şəkildə Babı təhqir etmiş və lənətləmiş tanınmış müctəhidinin öldürülməsi Kürretül-Aynanın və onun tərəfdarlarının tezliklə şəhəri tərk etməsinə səbəb oldu. O öz məsləkdaşları ilə birgə Mazandaranda gizlənir. Bir yerdən digər yerə, bir kənddən başqa kəndə keçərək, yol boyu qızgın təbliğatını davam etdirir. Bir müddət keçdikdən sonra o, Bədsətdən babilərin yığıncığı təyin olunmuş Qəzvinə qayıdır. Burada o, həbs olunaraq, Tehrana göndərilir. Tehrandə o, 1852-ci ilədək, babilərin şaha sui-qəsdinədək ev dustağı olur. O zaman bir çox babilər həbs olunmuşdu. Kürretül-Aynaya babilik təlimindən üz döndərmək təklif olunur. Rədd cavabı onun gizli edamına səbəb olur.

Bab təliminin ortodoksal islamdan üstünlüyünü M.Kazimbəy qadınlarla kişilərlə bərabər hüquqların verilməsində, əsassız boşanmaların ləğvi, cəmiyyətdə qadınların azadlığı kimi ideyaların irəli sürülməsində görürdü. Bu ideyalara “Babın Quranda” və ümumiyyətlə, Babın özünün təlimi ilə bağlı bütün rəyətlərdə rast gəlmək olar. Bu ideyaların, doğrudan da, ona aid olduğunu təsdiq edən faktlardan biri də odur ki, bu təlimi təbliğ edən qadın Babın müasiri və tələbəsi olan Kürretül-Ayna olmuşdur.

Mövsüмова daha sonra yazır: “Babın qadınların azadlığı haqqında fikrində deyilir: “Qızlarınızı sevin, çünki onlar Allah qarşısında oğlanlardan daha çox iltifata malikdirlər. Bunun qəbul edən heç vaxt boşanmaz. Sizinlə arvadlarınız arasında pərdə olmamalıdır. Qadın azadlığı - bəşəriyyətin xoşbəxtliyidir”. Yeni Babın təlimi qadınlarla kişilərin bərabərhüquqlu olmalarını ifadə edir. Bab qadınların Allah qarşısında daha çox iltifata malik olduqlarını qeyd edirdi.

M.Kazimbəy saray tarixçiləri Səpəhr və Rza Quluxanın babilərin ünvanına uydurmalar söylədiklərini, guya Kürretül-Aynanın çoxarvadlılığı təbliğ etdiyi haqda böhtan fikirlər yaydıqlarını qeyd edirdi. Kürretül-Ayna və ümumiyyətlə, babilərin tərəfdarları adına yazılan bu böhtanı indiyə kimi bəzi İran və Avropa müəllifləri təkrar edirlər. Xatırladaq ki, M.Kazimbəy heç bir şahidin “Təcrübədə babilər arasında qadın kommunizminin və ya qadının, eyni zamanda, bir neçə ər olması faktının mövcud olduğunu” təsdiqləmədiyini qeyd edir.

M.Kazimbəy “Müxtəsər Vikayətə” giriş və ya müxtəsər vikayət. Müsəlman qanunvericiliyi kursu” əsərində babilikdəki qadın və kişi bərabərhüquqluluğunun mahiyyətini açıaraq, boşanma prosesində qadınla verilən üstünlükləri mərhələlər üzrə bu cür təsvir edir:

1) Əsassız boşanmanı ləğv edən babilər, qadının təbəri etmək olduğunu qeyd edirlər. Yəni o özü ayrılmaq üçün təşəbbüs qaldıra bilər;

2) Əvvəlki ərindən təbəri edən qadın, istədiyi adamla ailə qura bilər;

3) Müəyyən müddət keçdikdən sonra qadının hüquqları daha da artır: onun, eyni zamanda, doqquz ər

**Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına
Dövlət Dəstəyi Fondu**

KIVDF

www.kivdf.gov.az

Bu yazı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə “İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, vətəndaşların hüquqi, siyasi mədəniyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial və siyasi fəallığının artırılması” istiqaməti çərçivəsində hazırlanıb

ola bilər!

4) Fəret haqqında təlim elan edildikdən sonra babilər nikaha Platonun nöqtəyi-nəzərindən baxmağa başladılar: qadın kommunizminin əsası qoyuldu. Boşanma zamanı qadınlara verilən üstünlükləri təhlil edən M.Kazimbəy sonuncu iki mərhələnin islamın təməl prinsipləri, “ləyaqətə bağlı və qısqanlıqla qorunan” xalq adətləri ilə uyğunlaşmadığını qeyd edir.

Müsəlman hüququnun öyrənilməsi prosesində M.Kazimbəy qadınların nikahdakı hüququndan ətraflı bəhs edir. O, ilk dəfə olaraq, maraqlananlara birinci nikaha daxil olan qadınların hüquq və vəzifələri, atalığın dəqiq müəyyən edilməsi qaydaları, boşanma prosesində gözəlmə müddəti, ikinci nikah, iddət, müsəlman qanunvericiliyində iki nikah arasında müəyyən edilmiş müddət haqqında müsəlman qanunvericiliyinin hərfi tərcüməsini təqdim edir.

M.Kazimbəyin qadının ailədə və gənc nəslin tərbiyəsindəki rolu barədə fikirləri çox maraqlıdır. “Müridizm və Şamil” əsərində o, oxuculara Şamilin tərcümeyi-halını təqdim edir. 1797-ci ildə Hişr şəhərində dünyaya gələn Şamil ailəsinin yeganə oğul övladı olub. “Bir qız övladı da vardı, lakin Dağıstanda qızlar övlad sayılmır, yalnız oğlanlar nəslin davamçısı hesab olunur”. Uşaqlara məhəbbət və onların tərbiyəsindən bəhs edən M.Kazimbəy, uşaqların məhəbbətinin ata və anaya məxsus olduğunu və bu hissənin bütün canlı aləmin ümumi, instinktiv başlanğıcının təşkil etdiyini qeyd edir. Onun fikrincə, fərq yalnız insanların anla-

yışlarında və tərbiyələrində özünü göstərir. Qadın ananın zərifiyi, müəllifin fikrincə, onun əbədi şüarıdır. Övlada olan hədsiz məhəbbət, onu razı salmaq üçün əl atdığı müxtəlif vasitələr (hətta ərindən gizli) heç bir qanuna uyğun deyil. Müəllif ananın ünvanına bir çox xoş sözlər deyir. Qeyd etmək lazımdır ki, M.Kazimbəy anasız böyüyüb, lakin onun əsərlərində daim ana obrazı canlı, məhəbbətlə dolu boyalarla təsvir edilir. Ailədə tərbiyə prinsipinə gəldikdə, burada qadına mühüm yer ayrılır. M.Kazimbəy Dağıstanda uşaqları tərbiyə metodlarının çox sərt və kobud olduğunu qeyd edir. Lakin buna baxmayaraq, “bizim anlayışlarımızla, üsullarımızla müqayisədə bizə nə qədər sərt görünərsə də, bizdə nə qədər qəbahətli hallar mümkündür, orada da bir qədər də yaxşı xüsusiyyətlərin mövcud olduğunu...”

Artıq qeyd edildiyi kimi, M.Kazimbəyin qadın problemləri ilə bağlı ayrıca tədqiqatları olmayıb. İlk baxışdan, tədqiqatçının bizə miras qoyduğu məlumatlar cüzi və qeyri-müəyyən görünür. Lakin müəllifin əsərlərində təsvir etdiyi məlumatları təhlil etdikdə, gözümüzün qarşısında şahidlərin dilindən yazılmış, tədqiqatçının qəlbindən axıb gələn mənzərə canlanır. M.Kazimbəyin təsəvvüründə canlanan qadın-ana, Şərqlin azad qadını obrazları Azərbaycan xalqının mənəvi-mədəni tarixinə qiymətli töhfə olmuşdur, həm bu gün, həm də gələcəkdə tədqiqatçı-alimlər bundan istifadə edəcəklər.

Vahid Ömərov,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru